

«ՍԱՍՈՒՆՅԻ ԴԱԻԻԹ»Ի ՅԱՅՏՆԱԲԵՐՄԱՆ

ՊԱՏՄՈՒԹԵԱՆ ՄԱՍԻՆ*

Աւելի քան 110 տարի անցած է այն օրէն, երբ հայ բանագլխու-
թեան ռահվիրայ Գարեգին Յպս. Սրուանձտեանց երեւան հանեց հայ
աղագային դիւցազնալէսլը՝ «Սասունցի Դաւիթ»: Դիւցազնալէսլի պա-
տումներու հաւաքման երախտաշատ աշխատանքին զուգահեռ, որ
այսօր վը շարունակուի մեծ թափով Մայր Հայրենիքի մէջ, ոչ պա-
կաս նշանակութիւն ունին այդ վիթխարի նիւթի տւումնասիրութիւնն
ու պատշաճ մեկնաբանութիւնը, ինչպէս եւ թարգմանական աշխա-
տանքը:

Թէեւ վերջին տարիներուն, ինչպէս կը յայտնէ ՀՍՍՀ Գիտու-
թիւններու Ակադեմիայի Մ. Արեղեանի անուան դրականութեան հիմ-
նարկի տնօրէն, ակադ. Եղուարդ Ջրբաշեան, «գժբախտաբար, 30ա-
կան թուականներին հայկական հերոսական էպոսի 1000ամեակի տօ-
նակատարութեան առթիւ կատարուած մեծ աշխատանքից յետոյ՝ հայ
էպոսագլխութիւնը չղարդացաւ այն ծաւալով եւ խորութեամբ, որոնք
անհրաժեշտ են համաշխարհային նշանակութիւն ունեցող մի աղագլ-
խի ատեղծագործութեան հետագայ ուսումնասիրութեան եւ պրոպա-
գանդման համար»¹, աշխուժեցան հետազոտական հարցերը կը
թուին լուծուած ըլլալ կարեւոր տողոսով մը:

Բայց իման տակաւին չարք մը իմզելիրներ, որոնք հպանցիկ կեը-
պով շօշափուած են կամ քնաւ ուշադրութեան չեն արժանացած: Մեր
յօդուածը պիտի անդրադառնայ այդ խնդիրներէն մէկուն:

Կարդանք «Գրոց-բրոց»ի մէջ Սրուանձտեանցի կողմէ «Դաւիթ
Սասունցի կամ Մհերի դուռ» պատումին կցուած յառաջաբանին ա-
ռաջին պարբերութիւնը.

*) Ներկայ տւումնասիրութիւնը մեր նոր բանասէր Վարդան Մատթէոսեանի ան-
դրանիկ աշխատութիւններէն ըլլալով՝ սիրով կը հրատարակենք, մատահոթութիւնն
ունենալով որ աղագային պիտի կատարէ նորամտ նուումումներ՝ ի նպատակ հայ
բանասիրութեան եւ մշակութիւն (ԽՄԻ):

1. «Գրական Թերթ», Երեւան, 23 Մարտ 1984:

«Մինչև ցատտ ինչ որ գրեցի անոնց եւ ոչ ստուերագիրն ունէի, այլ որքան միտքս առաջնորդեց, յիշեցի եւ գրեցի: Այժմ իբրեւ բուն նիւթ այս գրքորկիս պիտի կցորդեմ Դաւիթ Սասունցի կամ Մեհրի դուռ վէպը, զոր երեք տարի հետամուտ եղայ ձեռք բերելու եւ ոչ ոք զտայ որ ամբողջապէս գիտենար մինչև 1873 Յունիս ամսոյն՝ Մշոյ դաշտի Առնիստ գեղի Կերեպիտիան Պ. Կրպոն ներկայացաւ ինձ Արժ. Օհան վարդապետի միջոցաւ: Սա կը պատմէր թէ իւր վարպետը շատ ընդարձակն գիտէր այս պատմութեան, եւ թէ մէջ ընդ մէջ շատ տեղեր ոտանաւոր խաղեր կային, որ ձայնով կ'երգէր: Թէ՛ այդ վարպետը երկու վիշիկ աշակերտ ունէր, որոնք շատ կատարեալ սորված էին, եւ թէ ինքն՝ բաւական ժամանակ պատմած չլինելով, շատ կը սորենքը մոռացած էր: Այսուամենայնիւ երեք օր զինքը պահեցի, խնդրեցի, պատուեցի, պարգեւատրեցի, եւ նա ինքզինքը կազդուելով, պատրաստելով, պատմեց քերանացի, զոր իրեն բարբառով 'ի դիր անցուցի: Պատմիչի լեզուին մէջ բարդիշեցուց բառեր կան զոր ծածուած. պատճառն այն է որ պատմիչի զեղը թէպէտ Մշոյ կը պատկանի, բայց Բաղիշոյ մօտակայ է. ընդհանրապէս խոյթայ եւ Չուխուրայ գեղերու հայոց լեզուն այս տիպն ունի»²:

Վերլնթեռնունը հետեւեալ տողը. «... Երեք տարի հետամուտ եղայ ձեռք բերելու եւ ոչ ոք զտայ որ ամբողջապէս գիտենար»:

Հարցումը, զոր ոչ ոք ըրած է նախապէս³, բնականօրէն կը բխի.

— Ի՞նչպէս իմացաւ Գարեգին Սրուանձտեանց «Սասունցի Դաւիթ»ի գոյութեան մասին:

Հետաքրքրական է, որ բազմաթիւ ուսումնասիրողներ մէջբերած են վերը տրուած պարբերութիւնը եւ երբեք ուշ չեն դարձուցած անոր առաջին երեք-չորս տողերուն: Գուցէ պատճառը ըլլայ այն իրողութիւնը, որ անոնք չէին զբաղեր Սրուանձտեանցի վեհապարակաւնով, այլ միայն դիպցազնավէպին վերաբերող անոր գործունէութեամբ:

Այսպէս, հանգուցեալ բանասէր, ազգագրագետ և բանահաւաք Արամ Ղանալանեան, Սրուանձտեանցի «Երկեր»ու իր մանրակրկիտ յառաջարկին մէջ, առաջին պատումի յայտնաբերման մասին կը գրէ.

«Հայ մշակոյթի դարաւոր պատմութեան մէջ կատարուած մեծագոյն յայտնաբերածումներից մէկն էր դա, որի համար մենք պարտական ենք Գ. Սրուանձտեանցի տարիներ ռւշադիր հետամտումներին եւ գործադրած անձանձիր ջանքերին»⁴:

2, ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ ԳԱՐԵԳԻՆ, Երկեր, հտ. Ա., Երեւան, 1978, 84-85:

3. Բացառութիւն կը կազմէ հայրենի բնահաւաք եւ բանագետ Գրիգոր Գրիգորեան, որուն վաղադարձատեանք քիչ անդին:

4. ՍՐՈՒԱՆՁՏԵԱՆՑ, Նշ. աշխ., 12: Այս եւ յետագայ բոլոր ընդգծումները մերն են:

Բայց ի՞նչն էր որ ծայր տուաւ այդ «հետամտումներին»:

Ի հարկէ, Սրուանձտեանց գուշակ չէր, որ իմանար թէ տեղ մը «Սասունցի Դաւիթ» անունով դիւցադնավէպ մը կը պատմէր իրեն: Ընդունինք ուրեմն, որ ականաւոր բանահաւատքը օժանդակ աղբիւրէ մը քաղած էր իր տեղեկութիւնները անոր գոյութեան մասին: Որովհետեւ իր «հետամտ» ըլլալը կ'ակնարկէ «Սասունցի Դաւիթ»ին եւ ոչ թէ բանահիւսական նիւթերուն առհասարակ:

Հոս կը ծագի երկրորդ հարցումը. ի՞նչ տեսակի աղբիւր էր, բեռնացի՞ թէ գրաւոր:

Քննարկենք նախ գրաւոր աղբիւրի հաւանականութիւնը:

Առաջին գրաւոր աղբիւրները, որքան որ յայտնի է, փորժուկաւրցի ճանապարհորդներ Անտոնիոյ Թեմէէյրոյի եւ Մեստրէ Աֆոնսոյի վկայութիւններն են, որոնց տւղեգրութիւնները միայն վերջերս մը տան գիտական շրջանառութեան մէջ⁵: 16րդ դարու այդ գործերը, հին փորժուկաւրէնով գրուած, անմատչելի էին անշուշտ հայ իրականութեան: Երկրորդ վկայութիւնը, չափազանց կցկտուր, կը բերէ Հ. Ղուկաս Խնձիճեան, որ կ'անդրադառնայ Կաղզուան գաւառի «Սանտուտի ձոր»ին եւ «Սանտուտի բերդ»ին, գրելով. «Քէ բերդ համանուն ձորավայրի, զոր այսպէս կոչեցեալ ասեն յանուն բեռ թազաւորի ուրուք ի մերոց՝ որ բնակեցաւ աստէն, զորոյ պատմութիւն նման պատմութեան Տիգրանուհոյ յոգեն»⁶:

«Սասունցի Դաւիթ»ին բարոյական անծանօթ բանասէրը, կարդալով այս քանի մը տողերը, կրնա՞յ որեւէ սեղանագրութեան յանդէլ դիւցադնավէպի մը կամ մեծածաւալ ստեղծագործութեան մը առջեւ դտնուելու ուղղութեամբ: Անոնցմէ կարելի է հետեւեցնել, առաւելագոյնը, որ գոյութիւն ունի Տիգրանուհիի — զորը Տիգրան Երուանդեանի — պատմութեան յար եւ նման զրոյց մը կամ աւանդութիւն մը:

Այս խօսքը, ուրեմն, վճռական նշանակութիւն մը չէր ներկայացներ: Ընթերցողը, դատելով երեւոյթներէն, կրնար մտածել՝ աւանդութիւն մը եւս...:

Մենք կրնանք տարբեր արժէք ընծայել անոր եւ նոյնիսկ գերադնահատել, որովհետեւ 100 տարի հտը կը խօսինք, երբ արդէն իրազեկ ենք ամբողջ դիւցադնավէպին եւ սխեմայի յիշատակի դերն ու

5. S. R. GULBENKIAN et H. BERBERIAN, La légende de David de Sassoun d'après deux voyageurs portugais du XVIe siècle, «Revue des Etudes Arméniennes» (nouvelle série), VIII, 1971, 175-187: Նոյնը՝ ըրացումներով, Թ. ԿիւիՂեկեան, Հայ-պորտուգալական յարաբերութիւններ, Երեւան, 1986, 231-245:

6. Ինձիճեան Հ. Ղուկաս, Աշխարհագրութիւն չորից մասամբ աշխարհի, հտ. Ա., Վենետիկ, 1806, 121 (տե՛ս Մ. Արեւիկեան, Երեւան, հտ. Ա., Երեւան, 1986, 325):

նշանակութիւնը անոր ընթացքին մէջ: Ի՞նչ գիտնար Խնճիճեանի ընթերցողը՝ Պանդուխի ինքնութեան մասին:

Ուրեմ, չենք կրնար յայտարարել թէ այս, «Սրբանձառանցիկ յայտնի միակ գորաւոր տեղեկութիւնը»⁷, զայն առաջնորդեց ուղիղ ճամբով, որովհետեւ ան յատակօրէն չէր քացայայտեր դիւցազնավէպի մը գոյութիւնը⁸:

Կ'արժէ նշել, որ ասիկա միակ վկայութիւնը չէր. աւելի ուղղակի տեղեկութիւն մը կը բերէ Հ. Ներսէս Սարգիսեան, տեղեկութիւն՝ որ առհասարակ անտեսուած է⁹ եւ կը վերաբերի Խլաթի շրջանին.

«Եւ են դոքա առ հասարակ թիւրպէջ մեծամեծք ալ եւ այլ ձեւուք, ոմանց բոլորչի եւ ոմանց բազմանկիւնի ուղղաբերձ ամբարձեալ, եւ սրածայր զմբէթիւ աւարտեալ, ոմն պատուհանս լայնաբացս ունելով շուրջանակի մարդաչափ բարձրութեամբ 'ի գետնոյ 'ի վեր եւ դուռն հաւասար գետնոյ, եւ ոմն անպատուհան միով դարմբ եւեթ յօրինեալ: Տաճիկ արձանադիրք են 'ի նոսա. են արք երեւելիք՝ որ կամ քաջութեամբ անուանի Վդեն եւ անկան 'ի մարտի թշնամեաց, կամ կուսակալութեամբ տիրապետեալ երկրին, եւ կամ ըստ կրօնից նոցա անուանի եղեն յուսմունս եւ 'ի ջէյխութեան: Չորք ի դոցանէ մօտ 'ի ծովան են. յորոց զմին կոչեն Հասան փատիշառ. եւ առ նովա երկրորդն՝ գերեզման կնոջ նոցա, առ որ պատկառանք մերձ լինին եւ Հայկին ընդ պատուհանն 'ի ներքս վասն պարկէշտութեան. իսկ միւս երկուքն եւս բացատ 'ի միմեանց եւ անպահապանք. եւ այլք վերոյ յոյժ քան զնոսա աւելի քան զտասն առաւել պատուաւոր համարեալք: Առ նոքօք է եւ գերեզմանոց հարուստ տարածութեամբ առ հասարակ Տաճկաց, 'ի հնոց ժամանակաց մնացեալ, ամենեցուն արձանադիր տաճիկ կանդուն քարամբք, անբան եւ անթիւ բազմութեամբ, զորս շէհիտ կոչեն բնակիչք. եւ են դոքա առ հասարակ ըստ անտեղելոյ Հայ բնակչաց կոտորեալք 'ի մարտի՝ զոր արարեալ է ասնն քաջն Դաւիթ 'ի Սասնոյ ընդդէմ այլազգեաց»¹⁰:

Ինչպէս կը տեսնուի, հոս բացէ ի բաց կը խօսուի Սասունէն սկսած քաջ Դաւիթի մը մասին, որ յաղթանակ տարած է Խլաթի իր օտար-

7. Սասունցի Դաւիթ, նոր պատումներ, հաւաքեցին եւ հրատարակութեան պատրաստեցին Գրիգոր եւ ՎԱՀԱԳՆ ԳՐԻԳՈՐԵԱՆՆԵՐԸ, Երեւան, 1977, 4: Յաւանքանք Գ. Գրիգորեանին է եւ արտատպուած է «Պատմա-բանաստիճարական հանդէս»-ին (Թիւ 2, 1974, 31-46), առանց որեւէ փոփոխութեան:

8. Անշուշտ, բացառուած չէ որ Սրբանձառանցիկ ուղղաբերութեան վերաբառ ըլլայ Խնճիճեանի վկայութիւնը, այլեւայլ պատճառներով:

9. Միայն Ս. Յարութիւնեանը կը վկայակոչէ զայն (տե՛ս Հայկական Սովետական Հանրագիտարան, հտ. 10, 1984, 195):

10. ՍՍՐԳԻՍԵԱՆ Հ. ՆԵՐՍԷՍ, Տեղագրութիւնք ի Փոքր եւ ի Մեծ Հայս, Վենետիկ, 1864, 271:

ազդել թշնամիներուն վրայ: Բայց ո՞վ է այս Դաւիթը, Ե՞րբ տարած է իր յաղթանակը. իրական դէմք մըն է, թէ առասպելական: Այս բոլորի մասին որեւէ յատուկ բան չ'ըսեք չ: Սարգիսեանի այլապէս թանկադին տեղեկութիւնը, ևս բնականաբար Սրուանծտեանց ոչինչ կրնար հետեւցնել անկէ, եթէ կարգացած լլլար:

«Այսուհանդերձ բուն Հայոսը դեռեւս գտնուում էր անյայտութեան մէջ. վկայութիւնը կար, բայց նրա մի պատում կամ պատումի թէ-կուզ մի հատուած դեռեւս չկար: Այդ պատճառով էլ ահա XIX դարի 60-70-ական թթ. Հայ մտաւորականութեան առաջատար ներկայացուցիչներէ մէկը, որ շատ լաւ գիտէր ռուսական եւ գերմանական քանակիւսութիւնը, յիշուեց թողնել գրաւոր աղբիւրները եւ Հայոսը վերստին ժողովրդական ներքնախաւերում»¹¹:

Այս մարդը՝ Սրուանծտեանցը, հակառակ իր անհատական բացարձակ ընդունակութիւններուն, դժուար թէ ծանօթ լլլար Գերմանական եւ ռուսական բանահիւսութեան: Նախ, որովհետեւ հայերէն լեզուով նկարներ չկային անոնց մասին: Երբ սեփական ժողովուրդի բանահիւսութիւնը խանձարուրներու մէջ էր տակաւին, ու նոր արթնըցած էր հետաքրքրութիւնը անոր հանդէպ¹², անկարելի է որ այլ ժողովուրդներու բանահիւսութիւնը խանդավառէր Հայ ուսումնասիրողը՝ թարգմանութիւններ կատարելու աստիճան:

Միւս կողմէ, չենք կարծեր որ Սրուանծտեանց ծանօթ լլլար գերմաներէնին կամ ռուսերէնին¹³: Ինչպէս յայտնի է, արեւելահայ մշտաւորականութիւնն էր որ՝ Ստչատուր Արովեանէն սկսեալ հետաքրքրուեցաւ գլխաւորաբար գերմանական ու ռուսական մշակոյթով եւ յաճախեց գերմանական կամ ռուսական համալսարաններ: Արեւմտահայ մտաւորականները, իրենց հերթին, շահագրգռուած էին մասնաւորաբար Ֆրանսական եւ իտալական մշակոյթներով: Ասկէ մասնաւորաբար Ֆրանսական եւ իտալական շահակոյթներով: Ասկէ մէջ¹⁴: Ոչ Պոլիս եւ ոչ ալ Եւրոպա ուսում ստացած էր ան, ևս չենք կարծեր որ Վանի եկեղեցական վարժարանին մէջ ռուսերէն կամ գերմաներէն սովորեցնէին:

Աւելին. 1840-ական թուականներուն էր որ կը սկսէր ռուսական ժողովրդական գրականութեան տրամադման ու հետազոտութիւնը եւ

11. Սասունցի Դաւիթ, Եւ. աշխ. 5:

12. Քիչպէտ ժամանակէ մը հետէ ինչ նշմարներ արտուել Ռուսաստանի Հայ բանասիրաց մէջ ծաղկեալ այս ճաշակը, ուր ժողովրդական կեանքէն նկարագրելի կ'ընեն. Հայաստանի տեղագրութիւնը, ռաբկական արդերը եւ գանաղան ծէսերը, վէպերը, առանձնները, ինչ տպագրենք (Սրուանծտեանց, Գ. աշխ., 31):

13. Ոչ մէկ կենսագիր կը յիշէ այս պարագան, ներառեալ Ա. Ղանալանեանը:

14. ՍՐՈՒՍԱՆՁՏԵԱՆՅ, Գ. աշխ., 8:

«պէտք է ընդգծել, որ 1841ին, երբ Բեռլինակի գրեց իր ամենակարեւոր յօդուածները ժողովրդական բանաստեղծութեան մասին, դեռ չատքիչ ծանօթ էին ժողովրդական դիւցազնեղբուկեան վերաբերող նիւթերը»¹⁵ : 60–70ական թուականներուն էր բոլուն թափ կը ստանար այդ աշխատանքը :

Գերմանական բանահիւտութիւնը մոռացութենէ փրկուեցաւ շընորհիւ գերմանացի վիպապաշտներու ջանքերուն, անցեալ դարուն ընթացքին : Թէ ան ծանօթ էր հայկական շրջանակներուն՝ 1860–70ին, այս մասին որեւէ փաստ չկայ :

Այս բոլորը կ'առաջնորդէ մտածելու, թէ մինչ բանահիւտական այդ նիւթերը նոր երեւան եկած էին իրենց բնիկ երկիրներուն մէջ, կարելի է՞նք սպասել որ Սրուանծտեանց ծանօթ լլլար անոնց : Շօշափելի փաստ չունինք այդ մասին¹⁶ :

Եթէ, ինչպէս տեսանք, աղբային դիւցազնավէպի մը հետքն իսկ յայտնի դարձած է՞ր, չենք կրնար պնդել որ Սրուանծտեանց «վճռեց թողնել գրաւոր աղբւրները...» : Մեր կարծիքով ան գիրքեռլ մէջ չէ փնտռած գիւցազնավէպը : Այդ ժամանակ տակաւին յստակ է՞ին դիւցազնավէպի, առասպելի, վիպական երգի, դրոյցի, աւանդութեան եւ այլ հատկացութիւնները : 1850ին, քանազէր Մկրտիչ Էմին իրողութիւն կը համարէր «վէպերի մի ամբողջ շրջանի գոյութիւնը հեթանոս Հայաստանում»¹⁷ : Առաւել եւս, ան կ'ենթադրէր որ «բոլոր Հայկազունեաց հարստութեան արտոմութիւնը մինչեւ Ալեքսանդր Մեծը պահպանուած է մատենաների մէջ, որոնք հաւանաբար նման էին Շահ–Նամակին»¹⁸ : Էմինին կը ծայրակցէր, նոյն թուականին եւ անկախ կերպով, Հ. Ղեւոնդ Ալիշան¹⁹ : Ուրեմն գիւցազնավէպը դուռնուած կը համարուէր²⁰, թէեւ գրքային վիճակի մէջ : Սրուանծտեանց, չգտահարով իրերու այս վիճակով, փորձեց քաշել այլ ուղիներէ եւ ըծուեցաւ կիմոյանի դիւցազնավէպը գտնելու աշխատանքին :

Թէեւ ընդունելի է, որ ան գիւցազնավէպէն դրուազներ ու հատուածներ գրի առած ըլլայ²¹ Կրպոյրին հանդիպելէ առաջ, սակայն այս

15. V. PROPP, *El epos heroico ruso*, t. I, Madrid, 1983, 25.

16. Սրուանծտեանց տեղ մը կը խօսի Հոմերոսի եւ Վիլլադիլիոսի մասին (նշ. աշխ., 30) եւ այս մէկը իր միակ նկատողութիւնն է օտար դիւցազնեղբուկեանց մասին : Եւ, ինչպէս յայտնի է, անոնց գործերը թարգմանուած են հայերէնի Մխիթարեաններու մոզմէ : Բնականաբար, ասոնք «գրքարանքի» դիւցազնեղբուկեաներ էին :

17. Գրիգորեան Գր., Հայ ժողովրդական բանահիւտութիւն, Երեւան, 1981, 39 :

18. Նոյն, 74 :

19. Նոյն, 75 :

20. Յետազգային այդ վիպական շտրքին դիւցազնավիպային բնոյթը հերքած են բոլոր բանասէրները (Մ. Աբեղեան, Գ. Պալարեան եւ ուրիշներ) :

21. Սասունցի Դաւիթ, նշ. աշխ., 5 :

մասին լրացորոշ տուեալներ չունինք: «Երեք տարի հետամուտ» ըլլալը եւ մէկը չգտնելը «որ ամբողջովին գիտենար» վէպը, բաւարար նշաններ չեն մեզ լիովին համոզելու համար այս կապակցութեամբ, որքան ալ Սրուանձտեանցի երկիրաշինք վերաբերումը ժողովրդական բառ ու բանի իւրաքանչիւր մասունքի հանդէպ կարեւոր բարենիշ մը ըլլայ: Այսուհանդերձ, եթէ կատարուած են — տրուեալ մասին ինք ըլլաւ թեմամբ կ'անցնի —, ո՞ւր են այդ գրառումները:

Ինչպէս վը տեսնենք, գրաւոր աղբիւրները Սրուանձտեանցի օժանդակները չէին: Դատնանք բերանացի աղբիւրներուն:

Մինչեւ 1866, ինչպէս կ'իմանանք իր կենսագրութենէն, Գարեգին Վրդ. Սրուանձտեանց ապրած է Վանի շրջանը, ուր ծնած է 1840ին: Այդ թուականին էր նշանակուի Կարնոյ ուսումնարաններու լիազօր տեսուչ: Իսկ 1870ին էր սկսի գիւցաղնաւէպին փնտրողները, իր իսկ հաւատարմացումով — «Երեք տարի» —, որ յաջողութեամբ վը պսակուի 1873ին:

Կրնանք ենթադրել, որ Սրուանձտեանց գիւցաղնաւէպի մասին լսած ըլլայ իր մանկութեան տարիներուն կամ 1857–1868ին՝ Վանի մէջ Հրապարակաթիւն գործունէութեան շրջանին: Բայց հոս կը ծագի հարցականը. ինչո՞ւ 1870ին սկսաւ: Եթէ մինչ այդ առիթ ունեցած էր բանահաւաքչական առաջին քայլերը տալու, մասնաւոր պատճառ մը չունէր յետագայու համար այդ մասնակի հարցին հետապնդումը, որ ի վերջոյ բանահաւաքչական շնորհանգիստի ծիրին մէջ էր մտնէր:

Միւս կողմէ, Կարնի վէ ենթադրել որ Սրուանձտեանց 1870ին լսած ըլլայ գիւցաղնաւէպի մասին եւ անմիջապէս սկիզբ տուած տեղեւորագիւն որոնումի: Այս պարագան, որ մեզի հաւանական էր թուի, առկա էր ձգէ սակախ ուրիշ հարցական մը. ինչո՞ւ ան չի յայտնեւ տեղեկատու աղբիւրը: Իր երկրին մէջ, Սրուանձտեանց միշտ վը նէ աղբիւրներու կամ օժանդակ անհատներու անունները²², երբեմն միջնորդներն անգամ, ինչպէս Օհան վարդապետի պարագային:

Իւրեւ եղբակցութիւն, կրնանք լսել թէ այս հարցին վրայ թեւեւ տրոշ լոյս մը տեսնեն Երեւանի Ե. Չարենցի անուան գրականութեան եւ արուեստի թանգարանի Գ. Սրուանձտեանցի դիւանի վերջին տարիներուն ստացած ճօխ նիւթերը, որոնց մէջ գուցէ գտնուին նամակներ կամ այլ գրութիւններ, որոնք առնչուին հայ վիպագիր-տութեան պատմութեան այս հետաքրքրական դրուագին:

ՎԱՐԴԱՆ ՄԱՏԹԵՆՍԵԱՆ